

## СПИСАНИЕ „МИСЪЛ“ И ДЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Петър Парашкевов

По времето, когато д-р Кръстев започва своята литературно-критична дейност, нашата детска литература има вече известни традиции: няколко периодически издания по време на Възраждането и гневните или примирителни отзиви за тях от Ботев, Каравелов, Блъсковци, Марко Балабанов; стихосбирките на Васил Попович, Марко Балабанов, Иван Вазов, П. Р. Славейков през 80-те години; първите детски списания след Освобождението. Успоредно с появата на „Мисъл“ и неговото укрепване у нас започва бързо „производство“ на детска поезия, а по-късно и на белетристика за деца. Необходимостта от подобна книжнина за извънучилищен прочит привлича към творчество не само утвърдили се в литературата за възрастни, но и хора с явно отсъствие на литературни заложби. Тези „писатели“ са заварили една директно-дидактична възрожденска традиция, която улеснява поетическите им набези, защото няма нищо по-лесно от това да оправдаеш литературните си грехове с традицията, особено по онова време. А и малко са били онези, които са искали обяснение за подобни грехове.

Когато се съпоставя дидактичната детска поезия през Възраждането с бледите ѝ подражания през 80-те и 90-те години, е необходимо едно уточняване. Дидактизмът в поезията за деца през Възраждането има своите корени в просветителската дейност за „свестяване“, за „пробуждане“ на българина от тежкия „сън“ на безпросветността. Стихотворенията с такава тематика (лириката е основен литературен род в творчеството за деца дори дълго след Освобождението<sup>1</sup>) са били предназначени еднакво за всички социални и дори възрастови групи на българското общество. Възрожденската детска поезия комбинира своето формално несвършенство и изведеното на повърхността наравноучение със своята искреност, подсказана ни дори от милата наивност на овладения от високи идеали автор. Ако възрожденската детска поезия се възприема от целокупното българско общество като истинско откровение и е задоволявала и нравствените, и естетическите изисквания на това общество-дете, то в края на 80-те година на подобни творчески прояви започва да се гледа с недоверие. Това недоверие е възпитано още в последните години преди Освобождението от неукротимите пера на Ботев и Каравелов. Възгледите на Ботев и Каравелов за спецификата на детската литература са в сферата на най-прогресивното в тогавашната естетическа мисъл на Европа и се включват в общоевро-

<sup>1</sup> В статията си „Четете и образувайте ся!“ (Свобода, бр. 42, 1 апр. 1872) Ботев пише: „Ние въобще сме противни да ся пишат особени белетристически разкази; но когато цяла Европа казва, че тие са нужни, и ние ще да кажеме „Баш юстюне“.“

пейската полемика, която се разгаря по тези въпроси с особена сила през втората половина на XIX в.

80-те години не донасят коренни промени в изявите на творците за деца. Преминали са първите години на самостоятелен политически живот, охладени са първите възторзи, появяват се и първите проблеми в областта на образованието и възпитанието. По прекрасна възрожденска традиция, а и поради необходимостта от образовани кадри за политическия, стопанския и културния живот за образователната система се полагат особени грижи. Още през 1878 г., преди да бъде гласувана Конституцията на Княжеството, е обнародван „Программ на народните училища в Българското княжество“.<sup>1</sup> През 1882 г. в Източна Румелия излизат първите документи на Дирекцията на Народното просвещение за учителски сборове и Вътрешният правилник на началните училища.<sup>2</sup> Политическите борби, особено тягостни в Княжеството, отвличат вниманието на първите български държавници от конкретните проблеми, които трябва да се решават оперативно, а са въвн от прекия политически живот, но въпреки това на просветата е отделено необходимото внимание.

Съединението през 1885 г. поставя началото на „Целокупна България“, която е с особено самочувствие след победоносната Сръбско-българска война. Очертава се период от около 25 години, през който българското общество ще се развива спокойно (без външнополитически трусове) и ще решава необезпокоявано своите вътрешни проблеми. Един от тези проблеми е просветното дело и свързаната с него литература за деца.

За 90-те години е характерен бързо нарасналият обем на детско-юношеската литературна продукция. Огромният литературен поток налага появата на многобройни периодически списания за деца. Повечето от тези списания нямат продължителен живот, но други просъществуват дори до 1915 г. Редакторите им са предимно учители, а не професионални писатели и това е още едно условие, освен възрожденската традиция, в така голямата по обем, но и така едностранчива в естетическите и нравствените си търсения литературна продукция да намери своето място грубият дидактизъм. Дидактизмът в литературата за деца от 90-те години най-често е поза и нелепост, срещу която биха се нахвърлили с готовност големите умове на отминалата вече възрожденска епоха. Но те вече не са между живите, а онези, които са поели кормилото на културния и по-конкретно на литературния живот, още не са си извоювали необходимия авторитет като теоретици.

\* \* \*

Едва през 1891 г. в „Периодическо списание“ излиза сериозно изследване на литературната продукция за деца.<sup>3</sup> Негов автор е известният впоследствие български филолог Ал. Теодоров-Балан. Наблюденията върху литературния процес са довели Балан до извода, че „докът просветените страни на запад от нас освен живите фактори на домашното и училищното възпитание има(т) и цели литератури, съставени от произведения нарочито за деца, ние нямаме поне толкова детски книжки, колкото са нужни, за да се отгледа у детето и едно определено чувство и да се занеме духът му и през определен период... всичко, което имаме откъм детската литература, то е една до срамотност дрипава сбирщина, която хитро се подава из нечистия джоб на сметливия издател.“

<sup>1</sup> Вж. в. Марица, г. I, бр. 13 от 8 септ. 1878.

<sup>2</sup> Вж. сп. Наука, 1882, кн. XI—XII, февруари — март.

<sup>3</sup> Вж. Периодическо списание, г. VIII, кн. 37—38, с. 264—293.



Изследването на Балан и неговите възгледи за същността и състоянието на детската ни литература са единствената системна методологическа основа, върху която ще се изгражда по-нататък българската теоретична мисъл в тази област. В този аспект статията му е върхов момент в разбиранията за детската литература на българите. Конкретен повод за размислите и констатациите на автора са най-ярките литературни факти от детско-юношеската продукция през 80-те години: „Детска гусла“ на Васил Попович, „Стихотворения за малките деца“ на Иван Вазов, „Домашни забавления или песни детински и разни други“ на Марко Балабанов и „Дребни стихотворения за децата в отделенията“ на П. Р. Славейков. Още в началото Балан посочва задачите, които си е поставил: „От такива книги, определени за помагала при възпитанието дома и в училището, ние записахме в началото на тие общи думи четири, които тъкмиме нататък да ги подложим на един по-близък разбор, дето да насочим: 1. Що се иска от произведения с тяхното назначение (за деца — б. П. П.) изобщо и от техния вид — в частност; 2. С какви достойнства обладават те в сравнително откъм страната си за формално образование на децата и 3. От техническа страна на колко са сполучили чрез словото да разтворят детската душа за схващане на мисълта и чувството.“

А ето и някои важни изисквания, които Балан поставя пред специфично детското четиво: „Скептикът или мизантропът могат да се славят със своите дела и убеждения между своите съвременници и в потомството, те могат да упражняват умовете на своите читатели в дълбоки размишления и естетически присъди, ала със същите свои убеждения и дела те по никоя начин не може да бъдат възпитатели и учители на младежта: ней са нужни убеждения и дела, които дават основата на истинския човек.“ Следователно на децата трябва да се поднася литература, в която на преден план трябва да стои жизнеутвърждаващото начало, светлата краска, усещането за виталност, за безметежност, така присъщи на детското отношение към света, на детския душевен мир. Това е следосвобожденски вариант на разбирането на Ботев, че „обязаност на всеки един разумен педагог е да въведе децата в действителния живот“. Само че в новата историческа обстановка Балан набляга на светлите краски и в този смисъл е по-скоро за романтична, отколкото за реалистична литература за деца; довеждането на Балановото изискване до крайност ще бъде ново отксяване от „действителния живот“.

Другото си изискване към детското четиво Балан формулира така: „Всяко стихотворение, което се стръми да употреби стиха с оная изгода, за каквато е той достоен, трябва бездруго да облече в него и една фигура, и един поетически образ. *От това искане не могат да бъдат освободени нито детските стихотворения, чиято квалификация не бие толкова сериозно на очите ни* (курс. м., П. П.); защото от самото назначение на тия стихотворения излиза, че толкова повече у тях трябва да се дири и поезия, и ритмическо слово.“ Това е вече въпросът за формалното съвършенство на произведението за деца, който за пръв път е поставен с острота. Балан самостоятелно е стигнал до изказаната още от Белински мисъл, че детската литература формално трябва да бъде дори по-съвършена от литературата за възрастни. Наистина в погледа на нашия теоретик е по-конкретно детската поезия и затова и мотивировката му засяга само поезията: „Обаче самите песни и много дори от стихотворенията достигат у нас самоволно до мелодичен изказ, при което напевът отговаря тъкмо на основната идея на произведението; тогази възпитателното значение се пренася и върху музиката. Както ритъмът на стихотворението още от старо време е изразявал постоянния негов характер (например гръцкият амб в сатирическата поезия, хекзаметърът в епопеята, френският александрин в драмати-



ческия епос), така и музиката за него има непосредствено да сочи към идеята му, откак се съедини и в общ с него ритъм.<sup>1</sup>

Балан не отрича, че специалната детска литература трябва да си поставя и педагогически задачи. В това отношение той е верен на нашата традиция, въпреки че от времето на Русо възможностите на художествената литература да бъде средство във възпитателния процес са поставени под съмнение. Не е възможно нашият автор да не е бил запознат с възгледите на Русо, като се има пред вид неговата ерудиция и популярността на женевския философ, но въпреки това той пише: „И наколкото един автор повече сполучи своите произведения откъм споменатите отношения. . . натолкова и трудът му ще обладава с по-големи вътрешни достойнства и с *педагогическа стойност* (курс. м., П.П.).“ Тази стойност ще бъде толкова по-голяма, колкото по-сполучливо бъде осъществено единството между форма и съдържание. Само при това условие ще бъде изключена възможността от грубо поучение. Ето в този пункт Балан прави принос в разбиранията за детска литература у нас, коригира и допълва възрожденците. Не е важно единствено какво ще се каже, еднакво важно е и как ще се каже.

Балан пръв след Освобождението поставя и въпроса за мястото на оперативната литературна критика в развитието на детската литература. Вярно е, че той разглежда това в най-общ смисъл и възприема разбиранията за общата литературна критика и нейната роля като валидни и в сферата на литературното творчество за деца. Вярно е също, че не разглежда специфичното в проблема, но това е все пак първа теоретизация и по-важното е, че подобен въпрос търси своето разрешение. За Балан всичко, което е публикувано и като детска литература, подлежи на преценка от обществото, тъй като е достойно на това общество, въздействува в положителен или отрицателен смисъл и допринася полза или вреда.

Това е основното в разбиранията на Ал. Теодоров-Балан. На тези разбирания ще се базират впоследствие всички наши теоретици, вкл. и теоретичите около сп. „Мисъл“ на д-р Кръстев. Балан за детската литература — това е в същност практическият опит и ерудицията на теоретичната ни мисъл в началото на 90-те години.

\* \* \*

Първата статия на сп. „Мисъл“ по проблемите на детската литература излиза още в първата годишнина на списанието.<sup>2</sup> Това е една оперативна рецензия от Н. Колушев за изтеклата годишнина на силистренското списание „Детинска почивка“.<sup>3</sup> Следват статиите „Нашите детски списания“ на същия автор, която коментира най-популярните ни списания „Звездича“ и „Младина“; „Поезия за деца“ на И. П. Плачков; рецензия за кн. II от втората годишнина на „Детинска почивка“; написана от П. Н. Даскалов статия за стихосбирката „Детска градина“ на В. Георгиев; коментарът на Стоян Заимов „Дайте книги на учениците“, а в края на десетилетието първата детска стихосбирка на Стоян Попов „Детска китка“ става причина за изказвания по въпросите на литературата за деца и от Пенчо Славейков. Като се проследят разбиранията на посочените автори, може да се изгради една пълна картина на линията, която провежда д-р Кръстев, и приноса на списанието му в развитието на теорията на

<sup>1</sup> Този пасаж се отнася до стихотворенията на Марко Балабанов, част от които са били придружени с известна класическа или друга популярна мелодия.

<sup>2</sup> Вж. сп. Мисъл, г. I, 1892, кн. XII, с. 838.

<sup>3</sup> Детското списание „Детинска почивка“ започва да излиза през 1891 г. под редакцията на Д. Тончев.



детската литература. В статиите на Колушев, Плачков, Даскалов, Пенчо Славейков и отчасти на Стоян Заимов въпросите на литературата за деца добиват яснота и плътност.

Първият критик и теоретик на детската литература в „Мисъл“ Колушев поставя преди всичко въпроса за националното своеобразие в творчеството за деца. Той е противник на безразборните преводи от чужди автори. В коментара си за „Детинска почивка“ Н. Колушев пише: „Всички почти с нравствено съдържание статийки<sup>1</sup> (които са твърде малко) са преведени от руски. А това е вече едностранчивост, която в повечето случаи става убийствено чувствителна. Няма съмнение, че хубави статийки, приготвени за руските деца, могат да бъдат полезни и за нашите деца, но не всякога русите пишат добри статийки и не всякога полезните за руските деца статийки могат да бъдат полезни и за българските.“ Н. Колушев е съгласен, че в руската литература им големи имена и че един Толстой със своя „универсален дух“ може да бъде полезен и за целите на българското училище, въпреки че Толстой според него „е мъчен за нашите деца“. Главното е нашата детска литература да има свой национален облик. По този въпрос нашият критик е достигнал до разбиранията на Каравелов, а двамата са близки до изискването на В. Г. Белински за национално своеобразие и в творчеството за деца.

Явно е, че този първи в „Мисъл“ критик и теоретик на литературната продукция за деца търси националното ѝ своеобразие преди всичко в тематиката, а не в самата атмосфера, създадена от цялата система от езикови и стилни особености и поетическа образност. Но това е все още първи опит за теоретизация по тези въпроси.

Не по-маловажен е за Н. Колушев и проблемът за начина, по който се поднася нравовъзпитанието и изобщо необходимо ли е да има някакво нравовъзпитание, което да различава детската литература от литературата за възрастни. За него поучението е вредно не само защото нарушава изискванията за естетическико съвършенство, но и поради пряко отрицателното негово влияние върху поведението на детето. „Всяко по-чувствително дете, щом прочете тия „статийки“, ще захване да мисли, че не е такова, какъвто е героят на статийката, и следователно е лошо дете. . .“ Децага не трябва да бъдат възпитавани в парадно-смирено държане, а да бъдат насочвани към физическа дейност, която ще позволи да се реализира излишъкът от енергия, който в противен случай си пробива път във вредни и осъдителни навици. Във всичко това прозира учението на Русо.

Във втората си статия авторът е по-конкретен. Моралът в тези списания — „Звездица“ и „Младина“, се поднася сухо и прилича на прекален протестантизъм. При това е излишно да се поучава в края на творбата. Децага трябва сами да разсъждават за постъпките на героите и за наградата, която те получават за тези постъпки. Личното мнение на автора трябва да се крие в това, което съобщава.

Проличава дилетантският подход към проблемите на изкуството и литературата. Излиза, че се изисква непременно награда за добрите постъпки. Оттук до грубия прагматизъм има само една крачка. Прави се уговорката, че поучението се допуска само „ако се съмняваме в разбирането на приказницата“.

В кн. VII и VIII (г. IV, 1894, с. 700) И. П. Плачков разглежда стихосбирката на К. Величков „Детска гусла“. За тази стихосбирка вече са казали думата си сп. „Българска сбирка“ (кн. IX, г. I от септ. 1894, статия на В. Стойков) и в. „Прогрес“ от същата година. Веднага проличава, че въпреки недостатъчната

<sup>1</sup> Думата е употребена в смисъл на „разказ“.



си подготовка критиките на „Мисъл“ са по-категорични и изглеждат по-безпристрастни при оценката на литературните факти.<sup>1</sup> Докато статията на В. Стойков в „Българска сбирка“ е едно хвалебствие на Величковата книжка, докато „Прогрес“ няма нито един отрицателен нюанс в преценката си, Плачков се старее от позицията на неподкупния да огледа тази сбирка и изводите му са съвсем неутешителни за Величков: „Според нас тая сбирка съдържа прекрасни стихове и прекрасни мисли, но турени в такава форма, която малко се явява на детската душа. В сбирката преобладава главно наставническият морал...“ Плачков е убеден, че за децата трябва да се пише не така, както се пише за възрастни, а по въпроса за начина, по който трябва да се говори на децата, се присъединява към разбиранията на Колушев в основното — да не се допуска наставническо морализаторство. Но по въпроса за формата Колушев и Плачков се различават. Докато Плачков търси специална форма за детските произведения, Колушев счита, че детската литература е или поне трябва да е, „както всяко поетическо произведение“.

За да се очертае по-ясно развитието на разбиранията за спецификата на детската литература, трябва да бъдат приведени и възгледите на Стоян Заимов. В кн. VII (г. V, септ. 1895, с. 752) на „Мисъл“ той публикува статията си „Дайте книги на учениците!“. В нея посочва, че читанката (той анализира три излезли напоследък читанки) трябва да събира своя материал в градините на положителната наука, на поезията и на правоучението. По съдържание четивата трябва да съответствуват на възрастта и умствения ръст на учениците, да бъдат „набити“ (т.е. с малко думи да се казва много — бел. м., П. П.), езикът да бъде образцов, книжовен, музикално хармоничен. Стихотворенията не трябва да бъдат „сакати нито по ритма, нито по идея: сакатата ритма осакатява добрата идея“.

Следователно и у Заимов срещаме важното изискване за единство на формата и съдържанието, за близост до детското виждане на света, до детското възприятие; за психологическа възраст и психологическа мотивираност на творбата за деца.

Психологията като наука у нас е все още в сферата на овладяване достигнатото от напредналите народи. Нямаме научни работници-психолози, а още по-малко — изследвания в областта на детската психология. И все пак още през 80-те години се появяват първите преводи на съчинения с подобно съдържание. А първата статия по въпросите на детската психология излиза в споменатото в началото списание на Цани Гинчев.<sup>2</sup> Тази статия, превод от руското сп. „Новъ“ (кн. I за 1885 г.), заслужава да се отбележи и поради пряката връзка на нейната тема с проблемите на литературното творчество за деца. Още заглавието ѝ е заинтригуващо — „Детинският език в своето развитие“. Преведена от А. Тодоранов, тя би помогнала твърде много в теоретичната подготовка на всеки, който твори за деца. Статията с научна обоснованост сочи реда,

<sup>1</sup> В същност такова твърдение е малко прибрзано. За „безпристрастност“ изобищо в преценките на списанието не може да се говори. В литературата за възрастни то величае предимно своите приятели и трудно запазва обективен тон на преценка по отношение проявите на своите идейни противници, особено в началото на века. По проблемите на детската литература то е също пристрастно и затова по-точни са преценките му за противници като Величков, отколкото за близки на главния редактор творци и издатели. Страниците на „Мисъл“ са съхранили един любопитен факт. Втората статия на Н. Колушев утвърждава сп. „Звезда“: „която може да се земе за пример с някои от своите стихове. Стиховете на Н. Начев и д-р К. са истински прочувствени, те се четат с наслада и увлечение като всяко поетическо произведение.“ Допускам, че зад д-р К. се крие редакторът на „Мисъл“ и това е предизвикало хвалебствието на Колушев, а не реалната стойност на стиховете. Ако това предположение излезе вярно, ще се знае, че прочутият доктор е опитвал перото си не само във философията и модерната естетика, но и в детската поезия.

<sup>2</sup> Вж. сп. Труд, г. I, 1887, 15 февр., с. 31.



по който се появяват в детския речник думите от различните морфологични категории. Така че пет години преди появата на сп. „Мисъл“ у нас има необходимата информация дори по въпросите за особеностите на детската реч. Изискването за психологическа мотивираност на произведението за деца има и научна обосновавост. И. Плачков подема този въпрос след Колушев, макар от неговите теоретизации да проличава, че е достигнал до тях самостоятелно по умозрителен път. „Преди всичко, кога пише за деца, поетът не трябва да изобразява онова, което той си мисли за децата, а онова, което децата си фантазират за света и природата.“ Оттук до следващия му извод има само крачка: „Децата съвсем слабо абстрахират, те мислят главно в образи и картини.“ Това насочва автора към размисли за спецификата на творчеството за деца и творческия процес у детския творец. Поетът е задължен да излага всичко картинно, нагледно и непосредствено, в образи и действие, „а не във формули, извлечени след дълга абстракция“. Всичко това води към ново разбиране за отговорността на поета, творещ за деца: „Поезията за деца не се пише по лесно от поезията за възрастните.“ Това е и най-важният извод, до който достига Плачков.

Наблюденията и изводите на Колушев и Плачков намират своето обобщение и са вече действена методология в рецензията на Пенчо Славейков за излязлата от печат през 1898 г. стихосбирка на Чичо Стоян (Стоян М. Попов) „Детска китка“.<sup>1</sup> Стихосбирката е нова дума във формалните и идейните търсения на българските творци за деца, при това казана от творец, който не претендира за научна подготовка и до момента е творил за възрастни. Но именно у него, както често се случва, са в единство всички предявявани до този момент изисквания към детското стихотворение. Може би точно защото Стоян М. Попов не търси това единство преднамерено. Недоловими са пътищата, по които многобройните теоретизации се превръщат в действено начало, и то у творци, които привидно нямат нищо общо с теорията и минават за чисто импулсивни и рефлектиращи. Като че теорията и практиката се движат в развитието си по различни закони, подчиняват се на различна логика и са независими една от друга въпреки претенциите на теорията да направлява практиката. Разбира се, това е само привидно, но взаимодействието е много по-деликатно и добре, че е така.

Пенчо Славейков с безпогрешния си усет веднага е доловил това в „Детска китка“ и бърза да сподели своя оптимизъм за бъдещето на българската поезия за деца: „На досегашните наши писачи на песни за деца (курс. м., П. П.) липсват освен доброто желание да отговорят на една навременна нужда, всички качества за една такава работа. Техният език е сух, неподвижен, формата — тежка, темите са почти всички вземани от сфери, чужди на детската душа, теми, повече пригодени за докторски дисертации, отколкото за детски песни. Затова пък стихотворенията в „Детска китка“, с малки изключения, са нещо съвсем друго. Езикът и стилът на г. Попова са извънредно леки, а наивният тон на песните показва *дарбата на автора им да се приравнява към наивното детско схващане за нещата*“ (курс. м., П. П.). И по-нататък: „Желали бихме, ако г. Попов продължи да пише още песни за деца, да заема за теми за песни повече картини от природата и събития, които детската душа лесно може да схваща, *като избягва в същото време да им дава каквито и да е морализаторски тенденции*, такива тенденции не са на място в поезията, а най-вече в поезията за деца“ (курс. м., П. П.).

Долавя се във всяка дума неукротимият темперамент на Славейковци, язвителността на „другия голям“ в „Мисъл“ и позицията на непримиримост. И

<sup>1</sup> Вж. сп. Мисъл, г. IX, 1899, кн. II, януари, с. 125. Критика.



може би предразположението към всички сътрудници на „Звезда“, което туку има своето основание.<sup>1</sup>

С риск да се отклоня от темата искам отново да се спра на този въпрос. Постепенно сп. „Мисъл“ придобива такъв авторитет, че всички творци и редактори на списания, които са получили неговото признание, си осигуряват почетно място в литературния живот. Стартът на „Звезда“ в това отношение е повече от успешен и тя просъществува чак до 1914 г., като при това се радва на най-многобройни читатели и най-голямо уважение. Не може да не се признае и далновидността на нейния редактор.<sup>2</sup> Не такъв е случаят с Цани Гинчев. Той до края на живота си е съжалявал, че не е продал своето списание на д-р Кръстев, и по този начин е предизвикал неговото мълчание и слабата си популярност.

Около края на XIX в. сп. „Мисъл“ оформя свои изсквания към литературната продукция за деца, които би трябвало да послужат за основа в по-сетнешната литературно-критическа дейност на неговите сътрудници. Ето тези изисквания:

— И в детската литература е необходима национална специфика. Това не е така ярко подчертано у Славейков, както у Колушев, но все пак съществува.

— Научно-популярното четиво има своето място в детската литература. Но и природонаучното, и историческото, и географското четиво трябва да са поблиски до българската действителност. Няма конкретни препоръки и изводи за художествената специфика на детското научно-популярно четиво.

— Дидактизмът няма място в изкуството, по-конкретно в литературата, а още по-малко в литературата за деца. Дидактизмът е погубен за естетическата стойност на всяко произведение на изкуството, а в детската литература води до насилие над детската природа.

— За децата трябва да се пише с психологическо проникновение. Необходимо е да се познава детският свят и особеностите на психическото развитие на детето, особеностите в развитието на детската реч. Необходимо е също психологическа правдоподобност при изграждане образите на литературния персонаж.

— Творческият процес при творците за деца е по-различен от този при творците за възрастни. Творецът за деца трябва да умее да се превъплъти в процеса на създаване конкретната творба, за да „изображава онова, което децата си фантазират за света и природата“ (Колушев). Това по убедителен начин илюстрира Пенчо Славейков с първата стихосбирка на Чичо Стоян.

От всичко това следва, че да се пише за деца е много по-трудно и по-отговорно.

\* \* \*

От началото на съществуването си до 1900 г. сп. „Мисъл“ доразвива теоретичните възгледи на възрожденците за особеностите на детската литература, а също и теоретичната мисъл на 80-те години: приближава се плътно до разбиранията на А. Т.-Балан. В същото време се търсят нови естетически и психологически аспекти на спецификата ѝ. Успоредно с „Периодическо списание“, „Дело“, „Труд“, „Българска сбирка“, „Български преглед“ списанието на д-р Кръстев участва в създаването на едно чисто българско разбиране за детската литература, до голяма степен свободно от външни влияния. Това е и достойнство, и недостатък. Достойнството е, защото това разбиране е така дълбоко залегнало

<sup>1</sup> „Детска китка“ е издадена от редакцията на „Звезда“ като новогодишен дар на абонатите на списанието.

<sup>2</sup> Редактор на „Звезда“ с дългогодишният учител в София и участник в Априлското въстание Никола Беловежков.



в българската литературна продукция до днес и сега, в момента, че ние не можем да не забележим наличието на чисто български подход не само при оценката на литературните факти, но и при създаването на конкретните творби — за добро или зло. Но това е и недостатък, защото до края на XIX в. в нашата теоретична мисъл и художествена практика почти отсъствава опитът на човечеството и затова всичко, което е създадено от творците за деца, не надхвърля националното значение. При това, колкото и странно да звучи, дори когато се е превеждало от литературите на напредналите народи, като че нарочно се е избирало за превеждане най-бездарното, онова, което и самите тези напреднали народи не са приемали за свой национален духовен капитал. Странно, но факт!

\* \* \*

Още първата книжка от 10-ата годишнина на сп. „Мисъл“ (1900) дава да се разбере, че престижът му е огромен. На заглавната страница редом с името на главния му редактор фигурират имената на най-изтъкнати български интелектуалци — Ив. С. Андрейчин, Т. Г. Влайков, Г. Данаилов, В. Кънчов, д-р Пасманик (Велинов), П. П. Славейков, Г. П. Стаматов, П. Ю. Тодоров. През 1901 г. сред тях ще се появят имената на Н. Данчов, К. Христов и П. Яворов. Това е един пъстрър социален и идеен състав от сътрудници (от демократи до естетстващи нихилисти), с който главният редактор особено се е гордеел. Тази пъстрота е говорела и на най-злоумишления противник, че докторът има всеобхватна естетическа платформа, която може да побере в лоното си привидно непримирими становища, от естетическо, философско, па дори и политическо естество.

До 1906 г. в „Мисъл“ не са публикувани дори оперативни рецензии за текущата продукция на детската литература. Това е периодът, когато списанието се обръща изцяло с лице към най-модерните разбирания в областта на философията, психологията, естетиката, социологията. В първата книжка на 10-ата годишнина все още се чувствава стремежът към компромис.

В нея е отпечатана „Калиопа“ на Яворов, а в последната — поемата му „Градуска“. През същата тази 1800 г. е публикувана статията на И. С. Андрейчин „Бйористерне Бйорнсон“ (литературен портрет), в която авторът прогласява, че „няма нетенденциозна литература“. Малко по-късно е поместена рецензия на изданието от Г. Бакалов във Варна „Комунистически манифест“ на Карл Маркс и Фридрих Енгелс, която издава рязко отрицателното към марксизма становище на автора си. Въпреки че „Мисъл“ е започнала своя поход срещу естетиката на социалистите още през 90-те години, новите ѝ естетически позиции се избистрят, когато се разгръща спорът около стихосбирката на Кирил Христов „На кръстопът“. Този спор е открит в кн. V—VI от май—юни 1901 г. с една рецензия на Кирил Христовата стихосбирка (на с. 616). Сп. „Общо дело“ публикува статията „В мъгла“. „На кръстопът“ от Кирил Христов“, написана от Стефан Минчев.<sup>1</sup> На нея отговаря самият д-р Кръстев (подписан с псевдонима си д-р Миролюбков).<sup>2</sup> Тая любопитна полемика е свидетелство за литературните нрави у нас в началото на века, а мненията на д-р Кръстев сочат неговата еволюция към модерните разбирания за спецификата на творческия процес. Ще цитирам част от тях, тъй като имат общотеоретично значение и в този смисъл касаят пряко и детската литература. „Всеки художник, и най-субективният, трябва да бъде способен така да се слее със сюжета си, че да изличи своята собствена личност“ — пише д-р Кръстев.<sup>2</sup> И по-нататък: „Ний по силата на тая способност съдим за силата на неговата (на художника) творческа дарба.“ Тази постановка е днес широко известна и в

<sup>1</sup> Вж. Общо дело, г. II, 1901, кн. 1, с. 7.

<sup>2</sup> Вж. Мисъл, г. XI, 1901, кн. 10, с. 646. „По повод на една критика“. На тази статия „Общо дело“ отговаря в своята кн. XIV, 4 май 1902 г. с материала си „На един предвзет критик“.



нея има резон. Поне поради това, че когато творецът не съумее „да изличи своята собствена личност“, ще бъде налице морализуването и ще бъде разрушена естетическата, индиректната сила на внушение. Сега вече Кръстев-Миролюбов развива своите разбирания още по-подробно и в различните посоки на естетиката. В рецензията си за излязлата от печат стихосбирка на Яворов той засяга проблемите на формата и съдържанието, но отново от един модерен ъгъл: „Нито крайно „изкуствената“, искаме да кажем доведена до съвършенството на една *декадентска* (курс. м., П. П.) литературна форма, нито измъченият за индивидуален израз стих — нищо сякаш не бе отнело на чувствата на поета (Яворов) онай искреност, през която слушаши още въздишките и болките, в които е заченато всяко слово, всяко чувство.“<sup>1</sup>

Така се стига до най-известната му и първа чисто теоретична статия „За тенденцията и тенденциозната литература“.<sup>2</sup> Тази статия е показателна за стремежа на д-р Кръстев да приобщи българската теоретична мисъл към немската естетика. Задачата му е усложнена от непрекъснатите атаки на крепнещата социалистическа мисъл, която вече е създава и своя естетическа платформа,<sup>3</sup> все още противоречива, но противостояща твърдо на идеалистическите и индивидуалистическите насоки в обяснението на процесите в изкуството и литературата. Българската традиция е също против него.<sup>4</sup> С това е бил принуден да се съобразява и главният редактор на „Мисъл“. Не само стремежът към обективност, но и съобразяването именно с теоретическите концепции у нас го принуждава още в началото на посочената статия да направи една показателна уговорка: „Без съмнение тенденцията е съществувала всякога и тенденциозна литература не е липсвала даже в епохи на най-бляскав разцвет на „чистото, наивното“ поетическо творчество. Ала не по-малко истина е, че същото може да се каже и за бездарното писателство, и за развращаващата литература.“

По този начин още в началото д-р Кръстев обезсилва своята позиция. Предпочитанието му към „чистото“ и „наивното“ творчество е явно, но това предпочитание не може да бъде обективна и общовалидна истина, а само личен въпрос. По-нататък противоречивостта във възгледите на доктора става още по-очевидна: „Ний имаме всички основания да считаме тенденцията за аномалия и за едно литературно заблуждение, даже ако би признали за безспорен факта, *че не малко видни мислители и писатели са я одобрявали и са си служили с нея*, че даже и въпреки това значително обстоятелство, че именно тенденциозната литература е служила (а в страни, лишени от политическа свобода, служи и днес) на великите културни цели на човечеството.“

Става ясно, че в стремежа си да бъде вън от всякакви школи и направления („Херберто-Хегелевските спекулации“ или „ултранаучните мъдрости на натурализма и естетическия материализъм“, както сам той се изразява), д-р Кръстев непременно ще бъде принуждаван на компромиси и именно в компромисите ще се състои неговата обективност и ще се създава впечатление, че се обхваща въпросът от всичките му страни. Това е долавял и той, затова, изоставяйки всеизвестните и доста експлоатирани теории на „старите“ идеалисти, търси подслон при новите — тюрбингенския професор на изкуството Конрад Ланге и самостоятелно доближилия се до него Карл Гроос. В невъзможност да създаде собствена естетическа система, докторът застава зад възгледите на Ланге—Гроос:

<sup>1</sup> Вж. Мисъл, г. XII, 1902, кн. 9, с. 623 и сл.

<sup>2</sup> Вж. Мисъл, г. XIII, 1903, кн. 2, с. 98 и сл.

<sup>3</sup> Вж. Съвременний показател, 1855, кн. II и III; Нашата литература.—Дело, г. I, 1895, кн. IV; Критика и библиография. — Ново време, г. II, 1898, кн. II; Нашата художествена литература. — Общо дело, 1901 до 1905 г.

<sup>4</sup> Вж. Тенденциозно изкуство или изкуство за себе си на Ив. Шишманов. — Български преглед, г. II, 1896, кн. IV.



„1. Непосредствената цел на изкуството е да доставя естетическа наслада, по-обща емоция, която наричаме естетическа.

2. Извор на тая наслада не е нито „формата“, нито „съдържанието“, но отношението на дадена форма и дадено съдържание към съвкупността на нашите идеи за света и живота.

3. Изкуството не стои в никакво пряко отношение към нашите реални нужди и стремления, понеже онова, което ни дава, не е действителност, а илюзия..“

Това е новото естетическо верую на д-р Кръстев, с тази методология ще подхожда вече той към литературните факти и от тази позиция ще преценява и насочва политиката на списанието си. Не е необходим коментар на изказаните от него мнения. Твърде много видни теоретици са се занимавали у нас с възгледите му. Известна е и сензацията, която е предизвикала прочутата брошура на Симеон Радев по повод книгата на д-р Кръстев „Стари и млади“.<sup>1</sup> Но това е теоретическа основа и при преценката на литературните факти в областта на детската литература, което пък пряко касае разглеждания проблем.

\* \* \*

От началото на века до момента, в който „Мисъл“ престава да излиза (1907), по неговите страници се появява само един материал по въпросите на детската литература. Това е статията на Славчо Паскалев.<sup>2</sup> Но тази статия е нов връх в цялостното развитие на теоретичната мисъл у нас.<sup>3</sup> Тя е събрала много от опита на теорията в Западна Европа и Русия и въпреки че в основни линии се придържа към една компилативна, при това с доста неизяснени и атакуеми места естетическа платформа, каквато е тази на д-р Кръстев, воюва не само за ревизия на заостенели разбирания, но поставя и принципно нови въпроси пред българските автори, които творят или коментират литературата за деца.

Още в началото на статията си Славчо Паскалев разрушава всички илюзии, че ще се придържа към традиционното разбиране за детска литература. Нещо повече, той е преодолял разбиранията на Балан и самата позиция на „Мисъл“, изградена до 1900 г. Той спори задочно единствено със Стилиян Чилингиров, тъй като е рожба на естетизма от началото на века и е усвоил концепциите на най-модерните мислители от Запада и Русия, възприел ги е като свои убеждения и воюва за високи изисквания към творците за деца. Оттук и неговият полемичен тон, и безапелационните постановки, и необичайната за нашата практика до момента висота на естетическия критерий и теоретизирането.

Още в началото на статията си авторът извежда смайващ със своята необичайност и категоричност извод: „Съществуването на специално за деца предназначена литература в поетическа форма е плод на едно печално заблуждение. То има корените си в едно фалшиво схващане както същността и границите на поетическото творчество, тъй и възпитателната роля на художествената литература.“ Следват разсъждения от общотеоретичен порядък за спецификата на литературната творба като изкуство, за това, че изкуството има свой строго определен периметър и че само когато служи най-напред в своя собствен олтар, то може да служи и на човечеството. „В противен случай то рискува да изгуби собствената си физиономия и да се обърне в оръдие на цели, на които по самата си природа не може да служи.“ В този смисъл според Паскалев е дълбоко верен и принципът „Изкуство за самото изкуство“.

<sup>1</sup> С. Радев. Д-р Кръстев като литературен критик. С., 1906.

<sup>2</sup> Сл. Паскалев. Нашата детска художествена литература. — Мисъл, г. XVI, 1906, кн. V.

<sup>3</sup> Успоредно с „Детската литература“ на Чилингиров, сп. Учител, книжките от март, април и май 1904 г.



Съвсем ясно е, че авторът на статията оставя вратички за прокарване идеите на войнствуващия естетизъм. Многозначителни са уговорките и условностите. Но главното в тезата му е, че изкуството се развива по собствени закони, че тези закони не трябва да се пренебрегват за сметка на грубо натрапената идейност, на елементарната дидактика. Такава позиция е разбираема, още повече, когато се отнася за детската литература, където българинът е закърмен с дидактизъм още от даскалската поезия. Към този въпрос преминава Славчо Паскалев: „Такива именно, чужди на всяко изкуство цели, иска да натрапи на поезията детската литература. Нейната поезия е тенденциозна в най-грубата смисъл на тая дума. Тя си служи с изработените в литературната еволюция поетически форми не за да буди естетически емоции, а да поучава. . . Тука се крие нейният първороден грях. . .“ Открито е нещо много съществено, но то е следствие, а не причина. Детската литература се е появила в зората на буржоазното общество и не като устременост на човечеството към нови духовни измерения, а за практическите нужди на историческия момент и затова дидактиката в началото ѝ е неизбежна. Но по времето на Паскалев тя вече е дала образци и на голямото изкуство. В същност към този въпрос нашият автор ще се ориентира малко по-късно в статията си. В цитирания откъс се долавя присъединяването на Славчо Паскалев към естетическата платформа на д-р Кръстев. Паскалевата теза за естетическите емоции се покрива с първата точка от цитирания по-горе естетически катехизис на доктора. Колкото до „първородния грях“ на детската литература, не ще и съмнение, че Паскалев е имал пред вид предимно нашата творческа практика, а след това и чуждата.

Нашата детска литература, особено през 90-те години, е била наистина моралистична в най-грубия смисъл на думата; само тук-там са се прокрадвали по-свежи творения на Церковски, Цоньо Калчев; едва в края на миналия век се появява интересната и в естетическо отношение „Детска китка“ на Чичо Стоян, но и тя е включила редом с най-хубавите до момента стихове, писани от български автор, и елементарно стихоплетство. Многобройните детски списания са безпринципни в литературната си политика, повечето от тях си приличат, нямат собствена физиономия и над всичко властвува поизбледнялата и обезсмислена идея за учение, поднасяна все в същата възрожденска интерпретация, която вече никога не може да трогне.

В малкото белетристични опити<sup>1</sup> е вътъкана невероятна нравствена идея, на която си заслужава да обърнем внимание, тъй като именно периодът на 90-те години и неговата детско-юношеска продукция е дала повод за статията на Паскалев. В сборниците на Цоньо Калчев има разказчета със следното съдържание:

Един от слугите на Карл XII, около 13-годишно момче, заспал по време на дежурството си. Кралят се събудил през нощта, видял заспалото на стола момче, но прочел и забравеното на дежурната масичка писмо, в което момчето пишело на майка си, че вече трета нощ дежури непрекъснато. Отменените от дежурство стражи му плащали по 2 лв. и по такъв начин то вече е спестило и изплатило на майка си 10 лв.

Кралят пуснал в джоба на заспалото момче кесия с 10 жълтици — „по 20 лева едната“, а на сутринта го назначил завинаги в палата си. Разказът завършва със сентенцията: „Добрият син ще бъде винаги и добър слуга на *царя* (курс. м., П. П.) и Отецеството.“

В друг разказ се говори за едно момче, което откраднало от един съдия чашовника му. Съдията разбрал това, но не потърсил наказание за „престъпление-то“, а му помогнал да учи и момчето станало „добър гражданин“.

<sup>1</sup> Вж. например сборничетата на Ц. Калчев „Детски приятел“, Пловдив, 1898, и „Радост и полза“. Гърново, 1898.



Същата пошлост властвува и в поезията. И в поезията съществуват парадокси. Тогавашният поет Васил Георгиев<sup>1</sup> е възприел толкова присърце решението на българските буржоазни правителства за поощрение на българската промишленост, че е написал следните „детски“ стихове:

„Хайде и ний всички  
да не губим време  
и малко парички  
за старост да събереме!“  
(курс. м., П. П. с. 17)

Или : „Поучение  
.....  
И труди се  
Пари да завъдиш!“  
(курс. В. Г., с. 48)

Всичко това не е можело да не предизвика рязко отрицание у воюващите за естетическо съвършенство теоретици на „Мисъл“, сред които е и Славчо Паскалев. И тяхната крайност в преценките, липсата на каквато и да било толерантност е била наложена от една кошмарна действителност в литературната продукция за деца. Техните крайни изводи на естетстващи естети са били наложени от безпомощна, болна детска литература, която е можела да бъде оздравена само чрез шок. Разбира се, теоретици от рода на Славчо Паскалев, възпитани и образовани в духа на немския естетизъм, са смятали това за единствено правилния път към създаването на пълноценно четиво за деца. Защото след първите си безапелационни изводи Паскалев ще достигне все пак до тезата, че специално за деца предназначена литература е необходима. Но сега той е все още при отричането ѝ — стъпка по стъпка.

„Когато обличат научни сведения в поетическа форма — пише той, — имат за цел да направят схващането и усвояването им лесно и приятно за децата . . . Но . . . в интереса на самото научно възпитание не е, щото човек да усвои игришком истини, до които човешкият ум е достигнал след дълъг, упорен труд. Науките се изучават не само и не главно за усвояване на резултатите им, но за школуване на ума. . .“

Научно-популярното четиво за деца не е новост в българската практика. То е съставна част на всички учебни помагала, особено на букварите по време на Възраждането. Еволюцията на възрожденското научно-популярно четиво за деца достига своя връх в четирите книжки на Любен Каравелов,<sup>2</sup> с които той си поставил почти неизпълнимата по онова време задача да доведе до детето най-новите постижения от областта на естествените науки. Каравелов се опитва да придаде на научното съобщение характер на художествено четиво, като по този начин го направи достъпно. В първата брошурка, озаглавена „Разкази за небето и земята“, той води повествованието във формата на монолог на героя-дете. Тя е превод от руския текст на Александър Иванов. Втората — „За въздуха и за неговото влияние на животните и растенията“, е монолог-назидание на самия автор, който е разбрал не само че знанията, които поднася, са трудни, но и че не е избрал най-сполучливата форма за тяхното разкриване. Кн. III „За светлината и за топлината или що е живот“ формално не се отличава от втората, а кн. IV — „За водата и за нейните свойства“, е най-близко до изискванията на художествената литература. Но тя, съдейки от изричното указание на корицата,

<sup>1</sup> В. Георгиев. Д. градина. Бургас, 1893.

<sup>2</sup> Вж. Л. Каравелов. Детска библиотека, кн. 1—1871, кн. 2 — 1872, кн. 3 — 1874, кн. 4 — 1875, Букурещ.



е превод от Ами Блек. Излиза, че когато Каравелов превежда научно-популярни четива, избира такива автори, които доближават повествованието до изискванията на художествената литература, но когато се заеме да създаде оригинално съчинение от подобен характер, не може да превъзмогне елементарното повествование с определено назидателен характер.

През 80-те и 90-те години научно-популярното четиво не очертава никакви осезаеми успехи, дори е под равнището на постигнатото от Каравелов. Вместо да коментира конкретни творби с научно-популярно съдържание, Славчо Паскалев направо отрича по чисто теоретичен път необходимостта от детски четива с подобен характер. При това мотивите му са убедителни. Ако се направи един по-задълбочен анализ на теоретичните постановки за детската литература в Европа и Русия по онова време, непременно ще открием източниците, от които е черпил нашият автор. През 1886—1889 г. в сп. „Воспитание и обучение“ непрекъснато излизат статии по въпросите на книгата за деца от един малко известен днес руски педагог — Иван Феокистов. През 1891 г. той отново пише по въпросите за специфичните изисквания към книгата за деца.<sup>1</sup> Феокистов разглежда съществуващата в Русия практика да се пише на научно-популярни теми, като на повествованието се придава „белетристическа занимателност“ или приказна форма („очовчаване на неодушевените предмети и животните, които разказват сами за себе си“). Ето неговия извод: „И цялата тази грижа за особени похвати при изложението произтича у нашите автори от това, че ако, от една страна, у тях е силно развита страстта да *поучават* децата (курс. И. Ф.), то, от друга, не по-слабо е развит *стремежът* да се *поучава приятно* (курс. И. Ф.), действайки на въображението им, като средство за това са и посочените по-горе похвати в изложението. Но в този стремеж се крие голяма грешка.“ Оттук нататък Феокистов развива разбирането си, че научното знание се изучава не за да се усвоят резултатите от научното познание, а за да се школува и подготви съзнанието на детето за научна дейност в бъдеще. Съобщаването на научното знание във формата на приказка или в друга литературна форма създава неправилно отношение на детето към научноизследователската работа. Подобни мнения не са рядкост и сред немските литератори и педагози. Споровете за степента на фантастичното в детското четиво, за приказките и тяхното значение като литература за деца, за ползата от разказите за подвизи на бележити пълководци и околосветски пътешествия неизбежно е довело и до разисквания за характера на научно-популярното четиво с по-строг научен характер — из областта на физиката, химията, ботаниката, зоологията и т. н. Въпреки че практиката непрекъснато поднася все нови и нови литературни факти от подобно естество, Славчо Паскалев, верен на своите учители, отрича всякаква необходимост от природонаучни четива с претенции за художественост.

Интересни и оригинални са разсъжденията на нашия теоретик при съпоставянето на детската и сензационната литература: „Едни от най-отвратителните в детската литература са ония произведения, които се предназначават не толкова за наука, колкото за „забава“ на децата и които не са редки в нашата книжнина. Много автори, лишени от талант, се отдават само на творчество за деца. Макар и с добри намерения, те са дълбоко убедени в липсата на умение у децата да ценят художествените достойнства... Но това обстоятелство *сближава твърде много детската литература със сензационната* (курс. м., П. П.), при всичко че целите им са съвършено различни: и едната, и другата разчитат на неразвития вкус на читателя, първата на малолетния, втората на възрастния.“ Следователно

<sup>1</sup> И. Феокистов. О книге для маленьких детей. — В: К вопросу о детском чтении. СПб., 1891, с. 163.



детската литература — поучителни и забавна, развърщава въображението и раз-  
валя вкуса на децата, прави ги неспособни за висшата наслада на истинската пое-  
зия, прави от тях читатели на сензационната литература и косвено може да ста-  
не гибелна за развитието на художествената литература. „В това обстоятелство —  
продължава Паскалев — лежи главната опасност от специфичната детска лите-  
ратура и ето защо последната трябва да се преследва енергично като едно голямо  
културно зло, при всичко че на пръв поглед да изглежда като нещо безвредно.“

Цялата първа част на тази статия е отрицание. С особено настървение авто-  
рът ѝ се нахвърля върху практиката да се използват поетическите форми за нрав-  
ствено-поучителни цели. „Тенденцията иска да се натрапи и зарад нея се жерт-  
вува както фактичката, така и психологическата правда, а заедно с това и вся-  
ка художественост.“ Това е ново връщане към парливия въпрос за тенденцията  
и тенденциозната литература, на който е посветил доста страници още през  
1903 г. д-р Кръстев. Трябва да се признае, че Паскалев е по-определен от доктора  
в това отношение. Той не споменава, че тенденцията е съществувала винаги. За  
него тя е просто вредна. Единственото рационално зърно, което и днес е в сила от  
тази негова позиция, това е, че „всяко *преднамерено* (курс. м., П. П.) морализу-  
ване не само не постига очаквания ефект, но докарва по-често противоположни  
результати“. Може да се направи изводът, че моралът трябва да се прокрадва  
между редовете деликатно, като не пречи на твореца да бъде верен на жизнената  
правда и при положение, че не се изведе като сентенция в края на творбата, а се  
внушава успоредно с цялостното естетическо въздействие.

Но тази постановка е възприета от всички наши рецензенти преди и след Ос-  
вобождението, съдържа се и в статията на Ал.Т-Балан, и у Чилингиоров, зад нея  
са застанали всички уважаващи себе си литературни теоретици и естети. Откри-  
ваме я в по-широко разгърнатата интерпретация у всички педагози и литератори  
от Ж. Ж. Русо, през Белински, Писарев, Круглов, Цимер, Волгаст, Т. Щорм,  
Ернст, та до Феоктистов.

Спомена се вече, че първата част на Паскалевата статия е едно категорично  
отрицание на съществуването на литературата за деца. Но това е само един пси-  
хологически трик на опитен полемист в журналистиката. По този начин той е  
възбудил любопитството, подготвил е у читателя порой от възражения, създал е  
така необходимата му „шокова ситуация“. Във втората част Славчо Паскалев  
притваря оставените нарочно открехнати вратички: „Но макар че областта на  
поезията е строго разграничена от оная на морала и науката, макар че едно пое-  
тическо произведение по своята същност е свършено индиферентно спрямо вся-  
какви интелектуални и етически съображения, тъй като непосредствеността му  
като художествено творение се изчерпва напълно с удовлетворението на оная по-  
требност на нашата душа, която е прието да се нарича естетическа, от това съв-  
сем не следва, че поезията не влияе както върху умственото, така и върху нравстве-  
ното развитие на човека.“ Отново тезата на д-р Кръстев за предназначението  
на изкуството единствено да удовлетворява естетическата потребност на човека!  
Славчо Паскалев доразвива този възглед и му придава по-голяма определеност.  
Главната задача на изкуството е да удовлетворява естетическата потребност,  
но едно естетически свършено творение не може в същото време да не възпи-  
тава. Диалектичкото единство между естетическо и нравствено е разкъсано,  
за да се даде предимство на естетическото. Красотата носи на раменете си нрав-  
ствеността.

Славчо Паскалев е искрен в своите разбирания, но сам не е доловил, че както  
философските и естетическите откровения на неговия ментор, така и той самият,  
па дори и конкретната негова статия са плод на своето време и са предизвикани  
от крещящата необходимост да се сложи някакъв порядък в неконтролираната  
от никого, а с такъв сериозен обществен резонанс област на литературната про-



дукция за деца. Защищаваният от него краен естетизъм е явление на едно историческо време, когато България е преживяла политическите катаклизми на тротото си раждане из пепелищата, стремително е поела към неизвестни хоризонти и все повече затъва в партизанство и корупция, но тътенът на наближаващите войни още не смушва илюзията. Така че крайният естетизъм е реакция против ширещото се филистерство. По-късно той ще се превърне в оръжие на буржоазната идеология. В този ранен период и Славчо Паскалев поднася заключения, в които има твърде много истини и полезни практически изводи.

За него всяко велико произведение на изкуството е само по себе си нравствено. „Като ни издига над тягостната монотонност, пустота и дребнавост на нашия делничен живот (ето една неволно отронила се откровеност за духа на първото десетилетие на нашия век), като ни поставя в непосредствено общение с мощни души, чиито идеи възприемаме (!), и велики сърца, чиито чувства преживяваме като наши собствени, изкуството просветлява и възвишава характера ни.“ Значи все пак тези „мощни души“ са си поставили за цел да внушат своите идеи. Всичко се свежда до начина, по който ще бъдат внушени.

Сега от сферата на общотеоретичното се преминава към проблемите на детската литература. Тези проблеми изискват същата отговорност и това авторът напълно съзнава. В неговата гражданска ангажираност не можем да се съмняваме. Именно тази ангажираност е наложила продължителната му разходка из философско-естетическите проблеми, докато накрая постави най-болния въпрос: Може ли поетът при обработката на един сюжет, напълно достъпен за децата и предназначен за тях, да си остане все пак във всичко верен на себе си художник? Отговорът е в пълно противоречие с афишираното в началото пренебрежение към литературата за деца: „Тоя въпрос е отдавна решен в положителна смисъл.“ И Славчо Паскалев дава като пример духовното наследство на Андерсен, Киплинг, Щорм, Розенгер, Гаршин, Мамин-Сибиряк. Пренебрежението е било към определена категория творчество за деца. Парадоксът не е никакъв парадокс. Произведенията на изброените автори са изобщо литература и тогава литература за деца. Детето не може и не трябва да чете всичко, което четат и възрастните, но всичко, което е предназначено за детето, трябва да буди нравствени и естетически преживявания и у възрастните. Детската литература е част от цялото, а не самостоятелно цяло. Тя трябва да се твори по законите на изкуството изобщо, дори в по-голяма степен трябва да отговаря на изискванията на тези закони, защото изкуството за деца има двустранна задача — не само да възбужда естетически и нравствени преживявания, но „и преди всичко да култивира у детето усет за красота и нравственост“.

Нашият теоретик като че отново е в плен на идеалистически възгледи. За него „и литературният вкус на детето е една *tabula rasa*“. Възпитанието е факторът, който насочва развитието и на литературния вкус в една или друга посока.

Прочутото словосъчетание на Джон Лок не трябва да се разглежда догматически и в същност нашата педагогическа мисъл прави усилие да преодолее някогашната инерция.<sup>1</sup> Английският педагог, когато употребява този термин, не отрича ролята на наследствеността, а под него разбира липсата на преки възприятия от околната среда у индивида. Точно така разбира „Табула раза“ и Славчо Паскалев: „Способността за литературна наслада се намира у детето само като предразположение и от това семе може да израсне както мощно, великолепно дърво, тъй и пълзящ хресталак.“ Това е и цитат из възгледите на немския педагог Хайнрих Волгаст, който е стигнал до истината, че възпитанието трябва да

<sup>1</sup> Вж. сп. Предучилишно възпитание, 1976, кн. II, с. 42, „За правдива интерпретация на Джон Локовата „Табула раза“, Иван Арнаудов, преподавател в ИДНУ — Бургас.



предпочете способността от художествена наслада пред некултурната нужда от сензации.

С това вече българският теоретик е извел докрай решението на всички въпроси, които е поставил в началото. Неговите възгледи могат да се групират в няколко формулировки от общотеоретично и конкретно свързано с детската литература естество:

1. Детската литература е част от общата литература и трябва да отговаря, както и литературата за възрастни, на специфичните изисквания на изкуството. В противен случай тя не само че няма право на съществуване, но е и едно голямо културно зло.

2. Преобладаващата част от литературната продукция за деца не е изкуство, както не е изкуство и сензационната литература. Но детска литература без необходимите качества е много по-пагубна за обществото от сензационната литература, тъй като оформя естетическия вкус на младите поколения и косвено може да бъде гибелна за развитието на художествената литература.

3. Истинското произведение на изкуството само по себе си е нравствено и влияе както върху нравственото, така и върху умственото развитие на човека. Преимуществено емоционалният характер на „художествената илюзия“ прави изкуството и в частност поезията особено пригодна за нравствено въздействие, което ще бъде толкова по-благоотворно, колкото от по-ранни години се започне.

4. В едно произведение на изкуството тенденцията се носи от естетическото му съвършенство и затова заради тенденцията не трябва да се жертвува фактичката, психологическата, а оттам и естетическата правда.

\* \* \*

Новото философско-естетическо верую на д-р Кръстев е сполучливо защитено и в областта на детската литература. Налице е неговата терминология, която създава необходимата атмосфера на артистичност и обективност, но в същото време пред съвременния литературен историк се изправя една сложно и противоречиво изградена система от възгледи, в която рационалните и общовалидните постановки са затрупани от пласт терминология и ефекти и трябва грижливо да бъдат пресени, за да се оцени теоретичният принос на сп. „Мисъл“ и конкретно на статията на Славчо Паскалев. А този принос е несъмнен. Той е не толкова в теоретизирането, което не обогатява в крайна сметка кой знае колко съществуващите разбирания (срв. възгледите за детската литература до 1900 г. и тези на Стилиян Чилингиров с Паскалевите), колкото в категоричността, с която се поставя изискването за естетическо съвършенство. В това отношение статията на Паскалев е един вик, избликнал из дълбините на дълго стаяваната болка от нищетата на българската детска литература. Крайният естетизъм е закономерна реакция срещу крайно елементарната, нахална дидактичност и изиграва ролята на катализатор в литературния процес.

\* \* \*

С прогласената дотук методология теоретикът на детската литература пристъпва към коментар на литературната действителност. От висините на своя идеал той не вижда нищо утешаващо в нашата литературна нива. Докато разисква стихосбирките на Попович, Вазов, П. Р. Славейков и К. Величков (той не допуска изобщо да се спомене стихосбирката на Марко Балабанов поради конфузната техника на автора ѝ), Паскалев все още се владее. Но затова пък Цоньо Калчев, Церковски, Стоян Попов, Бобевски, „някой си Чилингиров“, Господинов, Блажев, В. Георгиев са отречени с най-категорични думи. За всички тях авторът е цитирал Карлейл, че „само она има право да пише стихове, да римува и пее,



комуто сърцето пламти от истинска любов към мелодията и чийто думи стават музикални поради величието, дълбочината и музиката на мислите му<sup>1</sup>.

Още по-категоричен е Паскалев в отричането на белетристиката. Той счита, че за да бъдат написани разкази като тези, които се публикуват в детския периодичен печат, не е необходимо да притежаваш нито талант, нито наблюдателност, нито даже особена писателска опитност. Трябват само перо и хартия.

В разбиранията си за различните епически жанрове и използването им като четиво за деца той се придържа към приетото от чуждестранната теоретическа мисъл. Така например той добре е усвоил разбиранията на Русо за баснята<sup>2</sup> като една остаряла и вече изоставена литературна форма. Но в унисон с Белински е примирителен към басните на Крилов и своята въздръжаност към този жанр оправдава с ниската художественост на българските басни.

Особено внимание обръща на приказката като белетристичен жанр. Според него никъде няма такова щастливо съчетание на висока художественост с пълна достъпност за всяка възраст, както в добрата приказка. Тя е неоценима за развития естетически вкус на децата. За съжаление в нашите периодични детски издания, където се ширят бездарността и безвкусицата, на народните приказки се дава съвсем малко място. Но още по-лошо е, че приказките се „поправят“, обезобразяват се; тяхната национална обогатеност, онова, което носи очарованието им, изчезва след поправката напълно. До този момент никой не се е сетил да направи подборка от нарочно избрани за деца български народни приказки. От чуждите най-често се срещат по страниците на детските списания преводи от руски, преводи от сборниците на Братя Грим, Перо, Андерсен, Пушкин, Гаршин. Но на нашето дете липсват според Паскалев приказките на Лабуле, Ж. Санд, Хофман, Шамисо, Хауф. Славчо Паскалев е привърженик на едно по-късно разбиране за приказката и за ролята ѝ като детско четиво. Белински например извървява сложен път от възторжено приемане приказките на Хофман до пълното отричане на приказния жанр като детско четиво. Сложно и многостранно обоснова своята въздръжаност към приказката Иван Феоктистов. Гончаров не може да приеме приказката, защото тя извиква у детето-слушател болезнено състояние на полумистика. Подобни възгледи съществуват и в Германия. Но тези съображения са чужди на нашата литературна и педагогическа мисъл. Приказките са горещо препоръчвани редом с най-хубавото от Дикенс, Доде, Кампе, Сенкевич, Гогол, Тургенев, Гаршин, Короленко. В коментираната статия се отрича единствено творчеството на Майн Рид, който е обвинен в неумение да създаде индивидуализирани и психологически мотивирани образи на персонажите си. Третиран е като „крайно наивен писател“, в чиито произведения голяма роля играе сензационният елемент. За сметка на това горещо се препоръчва Жул Верн и особено разказите на Сетон-Томпсон, чиито сюжети са почерпани от живота на горските обитатели.

Интересен въпрос, който може би за пръв път се повдига у нас, е въпросът за съкратяването или пригаждането на известни класически произведения към изискванията на детската възраст. Намесата в първоначалния текст е по принцип недопустима. Още по-малко може да се допусне тя с подобни намерения. Но тази практика е благословена още от Русо в края на XVIII в. и благословията му е причина за появата на специалната детска литература.<sup>2</sup>

Думите на Русо са предизвикали немския превод на Даниел Дефовия „Робинзон Крузо“ от Кампе, който се счита за първа книга на детската литература в света (в същност първата пригодена за деца книга) — 1779 г.

<sup>1</sup> Вж. Ж. Ж. Русо. Собр. соч. Т. I, Изд. и ред. Тибелена, 1886, Емил...

<sup>2</sup> Пак там: „Този роман, от който ще изхвърлим всичко излишно... ще служи на Емил в тази епоха“ (с. 182—183).



От този момент, в който Кампе се намесва безцеремонно в английския оригинал на „Робинзон“ и го прави почти неузнаваем, за да бъде достъпен за децата, такава практика е нещо обикновено и много от класическите произведения на световната литература са обезличени с подобни намерения. До децата достига бледо копие на най-високите достижения на човешкия дух. Някои (например Белински) допускат съкращения и обработка на онези места, които са с по-пикантно съдържание и не бива да бъдат четени от деца, но други, особено в началото на века, считат, че всякаква намеса в текста проваля единството и с това естетическата стойност на което и да било произведение и това е недопустимо. Към тях присъединява своя глас и Славчо Паскалев.

Той взема отношение и по редица други въпроси, някои от които не са в компетенцията на естетиката, а по-скоро от педагогически характер. Статията не говори за познаване разбиранията на Белински или Феохтистов, но е цитиран Русо: „Аз мразя книгите; те ни учат да говорим неща, които не разбираме.“ Оттук изхожда, когато развива разбиранията си, че възпитателят трябва да бъде литературно образован човек, защото естетическото възпитание има самостоятелно значение редом с умственото и нравственото. Илюстрира това с няколко примера из практиката в училищата, за да заключи: „Нашите учители като че не са в състояние да разберат, че едно поетическо произведение има само по себе си цена, свършено независима от поуката, която може да се извлече от него, че то съществува, не за да илюстрира някакви морални императиви.“

В края на статията е посочена нейната цел — не толкова да разреши, колкото да повдигне въпроса за детско-юношеската литература у нас, засега свършено занемарен.

\* \* \*

Въпросите за детско-юношеската литература през годините от Освобождението до първото десетилетие на нашия век са наистина занемарени. „Мисъл“ е поместила за 17-годишното си съществуване шест материала, сред които има и сериозни изследвания, но и теоретически постановки, плод не на задълбочено обмисляне, а на интуиция. Не по-добро е състоянието и в другите списания. „Българска сбирка“ за периода от 1894 г., когато започва да излиза, до 1912 г. е поместила едно немотивирано хвалебствие на „Детска гусла“ на К. Величков (1894), нищо неказващата рецензия за сп. „Звезда“ (1894), два елементарни отзива за ученическото сп. „Извор“ (1895 и 1896) и чак през 1912 г. излиза с друг материал по проблемите на детската литература — рецензията за „Горски поточета“, детски песни от Любомир Бобевски. Сп. „Учител“, което би трябвало да приеме най-присърце литературата за деца и да следи особено внимателно нейното развитие, от 1902 до 1912 г. излиза само с девет материала: една рецензия за „Библиотека за деца“, появилата се в три поредни книжки през 1904 г. много интересна статия на Стилиян Чилингиров „Детската литература“, обзорните прегледи „Нашите детски списания“ — през същата година, отзива за „Картина галерия“ на Палашев (1906), прегледа на развитието на руската теоретична мисъл за детската литература, превод на С. Симеонов от руски (1910) и повърхностния разбор на детската поезия за 1909 г. от току-що начеващия своята творческа биография Генчо Негенцов (1910). Не е по-добро положението и в другите списания.

В детската периодика почти не се полемизира по теоретични въпроси (изключение са програмните статии), а социалистите току-що са достигнали до идеята за завладяване на този така важен периметър за пропагандата на идеите си.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Вж. сп. Учителска мисъл, г. II, 1905, кн. V, януари. Страници без заглавие, К-ов.



На фона на тази картина става по-ясно значението на сп. „Мисъл“ в оформянето облика на литературата за деца у нас. При това литературната политика на д-р Кръстев е монолитна. До 1900 г. тя е единна в литературата за възрастни и за деца, единна остава и след 1900 г., когато за свое знаме все по-откровено издига немския естетизъм. Но и след 1900 г. д-р Кръстев не съумява да скъса окончателно с българската традиция, затова винаги зад барикада от заимствувана терминология ще откриваме у него и сътрудниците му стойности, приложими и днес — както в литературата за възрастни, така и в литературата за деца.